

מגדר | כתב עת למגדר ופמיניזם | גיליון 1 | מאמרים

אורלי בנימין | חקר מגדר בישראל בהקשר של ניאוו-ליברליזציה מואצת והמאמץ לאתגרה

תקציר

הגלובליזציה הכלכלית מכרסמת בהישגי תנועת הנשים וכן גם בהישגיהן של תנועות עובדים ותנועות אחרות. נקודת המוצא של מאמרי היא חשיבות היישום של כלי העבודה של הסוציולוגיה הכלכלית בניתוחים מגדריים. על מנת להציג את חשיבות היישום של הסוציולוגיה הכלכלית לניתוח פמיניסטי של המדיניות הציבורית העכשווית, וכדי להדגים את הרסנותה ביחס להישגי תנועת הנשים, מציג המאמר שלושה מקרים: חקיקת הרווחה בתחום של אמהות חד-הוריות ועידוד התעסוקה שלהן; פוגענותם של הסדרי ההעסקה של נשים במקצועות השירות והטיפול; וההתעלמות של מקומות העבודה, על שגרת הפעולה שלהם, ממחויבויות ההורים בכלל והאמהות בפרט בנוגע לטיפול בילדיהם. המאמר מציג את התובנות, שיישום חשיבה של סוציולוגיה כלכלית יכול היה לתרום לניתוח המגדרי של החברה הישראלית ולפעולה הפמיניסטית בתחום, לגבי כל אחד מהמקרים.

ד"ר אורלי בנימין היא מרצה בכירה במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ובתוכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן. ב-2011 פורסם בהוצאת פלגרייב-מקמילן ספרה המשותף עם ד"ר מיכל רום: *Feminism, Family and Identity in Israel: Women's Marital Names*. הספר עוסק ביחסים בין פמיניזם לפמיליזם בחברה הישראלית. מאמריה בנושא הפגיעה בנשים עובדות בישראל פורסמו בכתבי עת כגון *Human Relations; Equality, Diversity and Inclusion*.

מילות מפתח: סוציולוגיה כלכלית; ג'נדר מיינסטרימינג; גלובליזציה; תנועת הנשים; מדיניות ציבורית; אי-שוויון מגדרי; העסקה פוגענית;

מבוא

במהלך שנות השבעים התחילו בישראל תהליכי הניאו-ליברליזציה וקיבלו משנה תוקף ב-1977 עם התבססותה של ממשלת ימין, שהחלה בשיתוף פעולה מואץ עם משרד האוצר האמריקאי. במקביל להסרת הפיקוח על המטבע, לעצמאות בנק ישראל ולפיתוח הכלי של חוק ההסדרים כחלק מאימוצה של התוכנית הכלכלית החדשה, החל תהליך אימוץ הניהול הציבורי החדש (New Public Management), ששינה את אופני הפעולה האדמיניסטרטיביים במשרדי הממשלה. מדובר בצורת פעולה מינהלית (Galnoor et al., 1998), המכוונת להפרטה, רכש שירותים ושיתופי ביצוע בין המדינה לבין גופים לא מדינתיים, באמצעות מה שמכונה "שיקולי התכללות", או Best Value. משמע, חיפוש דרכים יעילות מבחינה כלכלית לצורך תפעול השירותים, גם אם השלכותיהן על מועסקים או מקבלי השירות מורכבות יותר. טענתו של אורי רם (2004) היא, שתהליכים אלו פועלים באופן מתמיד לכרסום בהישגיהם של איגודי העובדים, תנועת הנשים וארגונים אחרים שפעלו לקידום זכויות האזרח והתושב בישראל. גם אם הידע שנצבר עד כה כבר הצביע על האופן שבו מתרחש כרסום זה, החשיבה הפמיניסטית בישראל לא תמיד מביאה אותו בחשבון בתכנון מאמצי ההשפעה על המדיניות הציבורית. מאמר זה בא לחזק את המודעות לאופיו של תהליך זה וכן להגביר את המודעות לאפקטיביות של ארגז הכלים של הסוציולוגיה הכלכלית והבנתו.

מאז התחזקותה של הסוציולוגיה הכלכלית כתחום מחקר, מתאפיינים היחסים בינה לבין הסוציולוגיה הפמיניסטית במתח מה. ב-2005, בפרק שכתבו עבור ה-Handbook של הסוציולוגיה הכלכלית, טענו שתיים מבכירות הפמיניסטיות באקדמיה האמריקאית, הכלכלנית ננסי פולברה והסוציולוגית פאולה אנגלנד (England and Folbre, 2005), שהסוציולוגיה הכלכלית לא הפנימה את מוקדי המחקר של הסוציולוגיה הפמיניסטית. זאת במיוחד ביחס לתחומי ההפרדה (הסגרגציה) המגדרית, פערי השכר וההפליה. מבלי לערער על כך, טענתי היא, שגם הסוציולוגיה הפמיניסטית לא הפנימה את מוקדי המחקר של הסוציולוגיה הכלכלית, ובכך ויתרה על גוף ידע רב-חשיבות בהבנת התהליכים המעצבים את המדיניות הציבורית העכשווית. ניתוק זה של הסוציולוגיה הפמיניסטית מתובנות הסוציולוגיה הכלכלית מגביל את הביקורתיות של ניתוח פמיניסטי ומצמצם את סיכוייהם של ארגוני הנשים לתרום לשינויי מדיניות.

טענתי זו באה לחזק, בהקשר המקומי הישראלי, את טענתן של פמיניסטיות אירופאיות (Kantola, 2010) לפיה שיתוף הפעולה של פמיניסטיות עם הרטוריקה של הטמעת חשיבה מגדרית לצורך בחינת המדיניות הציבורית (Gender Mainstreaming) מבליט מאד קריטריונים של שוויון וייצוג ובכך שומט את האפשרות להציג ביקורת פמיניסטית, שתאמץ את נקודת מבטן של נשים מוחלשות ביחס למדיניות הציבורית הניאו-ליברלית בשוק העבודה ובתחום הרווחה. המאמר פותח בהצגת המסגרת המושגית והניתוח שאני מציעה לתהליכים. לאחר מכן אפנה להצגת שלושה מקרים של מדיניות ציבורית, שבהם, לטענתי, חל כרסום בהישגים הפמיניסטיים כתוצאה ממכאונות ניאו-ליברליות לשיתוף פעולה עם הגלובליזציה הכלכלית.

מסגרת מושגית לניתוח

במסגרת הדיון במערכת היחסים הדואלית בין נשים ומדינת הרווחה בישראל (בנימין, 2002), הצבעתי על בו-זמניות היסטורית מקומית מרתקת: במהלך שנות השמונים והתשעים התקבלו בישראל חוקים רבים, הממוקדים

בשוויין מגדרי, כולל החוק לשוויין בשכר לעובד ולעובדת בשנת 1996. במהלך אותן שנים עצמן, התבססה בישראל מדיניות ציבורית שתיקפה את האפשרות לפגוע בזכויותיהן של נשים עובדות, המועסקות בהעסקה לא ישירה, באמצעות חברות כוח אדם או קבלני שירותים. בעת שהשיח הציבורי ביחס לזכותן של נשים לשוויין הזדמנויות, התחזק והפך לחלק מהמובן מאליו המקומי, הלכה והתבססה בפועל תמונת מציאות, שלפיה למעלה משבעים אחוז מהנשים המועסקות במדינת ישראל אינן משלמות מס הכנסה, משום שהכנסתן אינה עומדת במדרגת המס הראשונה. נשים אלה חשופות יותר להפרת חוק שכר מינימום, במיוחד כשהן מועסקות בהעסקה שעתית (אליאב ואחרים, 2008). במיוחד צורם בהקשר זה מינויה של נציבת שוויין הזדמנויות בתמ"ת, כביטוי נוסף של מחויבות נראית לשוויין מגדרי, כחלק מקידום שוויין גם בממדים אתנו-לאומיים וקידום זכותם של בעלי מוגבלויות לעבודה בשכר. מחויבות נראית זו התמסדה בשנת 2008, השנה שבה הפער בין אבטלת נשים ואבטלת גברים היה בשיאו, במיוחד באזורי הפריפריה, המאופיינים באבטלה מבנית מתמשכת.

גם בארצות אחרות מתקיימת בו-זמנית כזו והיא העומדת בבסיס טיעונה של וולבי (2007) ואשר הזכר קודם, לגבי הדגש על שוויין מגדרי לצד צמיחתן של צורות העסקה פוגעניות, היוצרות קיטוב בין נשים ממיקומים מעמדיים מובחנים. החוקרת הפינית קנטולה (Kantola, 2010) טוענת בהקשר זה כי תנועת הנשים בצורתה כסוכנויות פעולה שונות הנושאות ונותנות מול נציגי המדינה, נופלת במלכודת שהספרות מכנה אותה state feminism. משמעותה של מלכודת זו היא ההנחה, שעדיין ניתן להגיע להישגי מדיניות התומכים בנשים מול נציגי המדינה כפי שהדברים התנהלו בשנות השמונים והתשעים. הנחה זו מתקיימת, לדעתה, על בסיס ההתעלמות מהשינויים הדרמטיים שהאיחוד האירופי יצר בתקצוב ובמיוחד באימוץ הניהול הציבורי החדש (NPM) – שתי מגמות שמצמצמות מאוד את טווח התביעות הפמיניסטיות, שמעצבי מדיניות יכולים לקבל מארגוני הנשים. טענתה זו חשובה ביותר בביקורת שלה כלפי שיתוף הפעולה של ארגוני הנשים וסוכנויותיהם השונות עם המדיניות הציבורית. כדי להעמיק את הבנת הטיעון של קנטולה אני מציעה להתעמק ביחסים בין סוציולוגיה כלכלית לבין סוציולוגיה ואקטיביזם פמיניסטיים. זאת במיוחד לגבי אלו הממוקדים בתוכניות לקידום הניתוח המגדרי של המדיניות הציבורית (gender mainstreaming) וחיזוק המגוון והשונות בדרגות השונות של ארגוני המגזר הציבורי והפרטי כאחד (diversity). אפתח בהצגת המושגים המרכזיים במסגרת הניתוח המוצעת – סוציולוגיה כלכלית.

סוציולוגיה כלכלית

אפתח במבוא קצר ולא ממצה לסוציולוגיה כלכלית כדי לבאר את מהותו של אותו ארגז כלים, שאני טוענת שיש בו כדי לשמש את הסוציולוגיה הפמיניסטית בחקר המדיניות הציבורית ובהשפעה על עיצובה. כשמסתכלים היום על הנושאים וכלי העבודה שבהם משתמשים חוקרי הסוציולוגיה הכלכלית ניתן להבחין במספר דגשים מחקרניים.

דגש אחד מרכזי ממקד את תשומת הלב ב**רשתות חברתיות**: המודעות להוויה הכלכלית-התרבותית-החברתית המתפתחת ביחסים בין המדינה, תאגידים (ארגונים מכווני רווח) וארגוני החברה האזרחית (שאינם מכווני רווח), ממקדת את הסוציולוגים הכלכליים בדינמיקה של תהליכים המתרחשים ברשתות חברתיות. הדגש על רשתות חברתיות דורש מהניתוח הסוציולוגי לפענח תרגילים בהעברת סיכונים לחברות חלשות בהיררכיית

הרשת הארגונית ואת היחסים בין אדמיניסטרטורים ותאגידים. בנוסף, נדרשת בחינת המתרחש בתוך שדות מקצועיים ספציפיים, למשל, ההתנהלות המדינית כתוצר של היחסים בין כלכלנים ואדמיניסטרטורים. וכך, למשל, חקר הפעולה הארגונית או התוצרים הארגוניים נעשים כפועל יוצא של תהליכים המתרחשים ברשת בין ארגון ספציפי לבין הארגונים שסביבו. קבוצת חוקרים בריטית (Grimshaw et.al., 2005), שעמה נמנית הפמיניסטית החשובה ג'יל רוברי (Jill Rubery), פרסמה את הספר *Fragmenting Work*, שעוסק בניתוח שיטתי של השפעות תוך רשתיות על היבטים שונים בארגון. בין היתר הם מטפלים בהשפעת רשת הארגונים שכל חברה מקיימת מול מתחריה, ספקיה ולקוחותיה והמדינה בכלל זה, על תנאי ההעסקה של קבוצות עובדים שונות. הנקודה החשובה היא שהם ממשיכים את טענתו של קסטל (Castelles, 1996) שלפיה, החברה העכשווית היא חברה המתבססת על עקרון הרשת ועל גבולות מעורפלים. את טענתו זו הם מיישמים לגבי יחסי העסקה משולשים, העסקה מתווכת ושותפויות בין גופים ציבוריים ופרטיים באספקת שירותים וביצוע פרויקטים. לחשיבה מפרספקטיבת הרשת יש חשיבות רבה מבחינת עובדת היותם של גופי הגלובליזציה הכלכלית בעלי השפעה על רשת הארגונים התלויים בהם או רשת הארגונים המעוניינים לקבל מהם הטבות ולהשתתף בהזדמנויות המוקצות על-ידם. לרשתות אלו יש השפעה משמעותית גם על תהליכי קבלת החלטות הנוגעות להתרחבות לעומת הצטמצמות של הפעולה הארגונית כך שהעסקה, פיטורים ותבניות ההעסקה, נקבעות מתוך הדינמיקה של היחסים מול הרשתות השונות שהארגון הוא חלק מהן, ובייחוד היחסים מול ארגונים מעצבי מדיניות וארגונים מתחרים. הנקודה החשובה ביותר בפרספקטיבה רשת הארגונים היא יחסי הכוח בין הארגונים, והשפעתם על יחסי הכוח בתוך הארגון. לעובדים ועובדות בתוך הארגון יש עמדת כוח המעוצבת כחלק בלתי נפרד מעמדת הכוח של הארגון שבו הם עובדים מול המדינה ומול הארגונים המתחרים והארגונים הגלובליים. בדרך זו, לדוגמה, פקידות מדינתית השמה לה למטרה להבטיח את הפעילות המקומית של משקיע, לא תאכוף עליו את החקיקה המקומית, ותאפשר לו בכך להביא את העובדים בחצרו לעמדת תלות מוחלטת כמעט בו, גם במחיר הפרת זכותם של העובדים והעובדות להתארגן להגנה על זכויותיהם. פרספקטיבה זו מאפשרת להם להציג את תהליכי השינוי שחלו בשוק העבודה הבריטי באופן היסטורי ופוליטי, המבהיר כיצד נחלשו האיגודים המקצועיים מול המעסיקים, ומדוע חקיקה מדינתית נורמטיבית נותרת בתקופה הנוכחית כה מוגבלת בהשפעתה. ואכן, קבוצת חוקרות פמיניסטיות שיצאה לבחון את השאלה כיצד משתנים ממדים של אי-שוויון בארגוני המגזר הציבורי באנגליה – ארגונים שאימצו כל צורות המדיניות לקידום שוויון ומגוון עליהם המליצו ועדות האיחוד האירופי (Healy et al, 2009) - מצאה שלא היה שום שינוי בתהליכים המשעתקים אי-שוויון מגדרי ואחר בארגונים אלו.

דגש מרכזי אחר של חוקרי הסוציולוגיה הכלכלית נוגע ל**מדיניות התקצוב**, ובאופן קונקרטי למוסדות כלכליים המופקדים על הקצאת המשאבים המדינתית. בישראל, ממן ורזנהק (2008) וכן בן-בסט ודהן (2006) מדגימים חשיבה סוציולוגית-כלכלית המאפשרת לנתח את מדיניות התקצוב מתוך בחינת ההיסטוריה של המוסדות הכלכליים, התהליכים הדיסציפלינריים המעצבים את פעולתם והאידיאולוגיות שאליהן נחשפים אנשי המקצוע המועסקים בהם. שתי העבודות עוקבות בשיטתיות אחר שינויי המדיניות הציבורית בישראל בצורה התורמת להתחזקות תהליך ההתעצמות של משרד האוצר כמעצבה של מדיניות זו, לצד תהליכי ההיחלשות של יכולת ההשפעה ברמה הפוליטית. ממן ורזנהק מציגים תהליך מרתק, שלפיו עצמאות בנק ישראל ציידה את אנשי האוצר ברטוריקת האחריות התקציבית ובארגז כלים המאורגן כולו סביב חוסר היכולת

להשקיע בתקצוב ההיבטים החברתיים בפעולת המדינה, שאותו הם מכנים "לוגיקת ההכרח" משמע, מבנה ההצדקות שבהן עושה שימוש ההנהגה הכלכלית בישראל על מנת להכפיף את השיח הציבורי למדיניות התקצוב הניאו-ליברלית. מחקרם של בן בסט ודהן ממחיש את עקרונות הפעולה האלו כפי שהם באים לידי ביטוי בהכפפת התקצוב ברשויות המקומיות לדרישות השלטון המרכזי, ובפיקוח שהשלטון המרכזי מפעיל על רמת הגבייה, ניהול התקציב ורכש השירותים ברשויות המקומיות.

שתי חוקרות, המזוהות פחות עם סוציולוגיה פמיניסטית ויותר עם סוציולוגיה-כלכלית, תרמו דגשים חשובים למחקר מסוג זה. האחת, סאסקיה סאסן (Saskia Sassen, 2006), הצביעה על מכניזם מרכזי המאפיין את החדירה של מדיניות המעוצבת ברמה הגלובלית לתוך מערכות מינהל מקומיות. סאסן, המבססת סוציולוגיה כלכלית על חקירת הבו-זמניות של צורות ניהול/חקיקה ישנות וחדשות, טוענת, שיש לשים לב לאופנים שבהם חקיקה ישנה, למשל כזו המכוונת לתמיכה בנשים, מעוקרת מתוכנה. לעתים קרובות, מסבירה סאסן, המדיניות הציבורית משתנה לא כפועל יוצא של שינוי חקיקה, אלא כפועל יוצא של תוספת מינהלית, שמאפשרת למדיניות הציבורית להתעלם מחקיקה קודמת ולהתמקד ביישום הגישה החדשה המייבאת את ההיגיון הניאו-ליברלי לתוך המרחב המקומי. בהקשר הישראלי, תקנות החשב הכללי המלוות את חוק חובת המרכזים, בייחוד בנוסח הראשוני שלהן בין השנים 1992 ו-2007, הדגימו מכניזם כזה שאפשר למדינה להעדיף מכרזי הפסד על פני הגנה על שכר המינימום. חוקרת מוכרת פחות מסאסקיה סאסן היא נינה בנדאלג' (Nina Bandelj, 2009), שערכה את ה-*Handbook* לסוציולוגיה של העבודה (2009). מתוך תפיסה סוציולוגית-כלכלית, המבוססת על גישת ה-Varieties of Capitalism (גונוי הקפיטליזם) של סוסקי (Soskice, 1999), ואשר מבליטה הבדלים בין מדינות שונות בהתמודדות עם תביעות הגלובליזציה הכלכלית, מציעה בנדאלג' דיון בהקשר ההיסטורי הספציפי של כל מדינה ובמערך היחסים הפוליטיים בה, מבחינת מעמדם של האיגודים המקצועיים והמחויבות של המפלגות הפוליטיות כלפיהם, וזאת כדי להבין כיצד מתפתחים שווקי עבודה מובחנים במדינות שונות. גישה זו מרכזית במיוחד לסוציולוגיה הכלכלית. היא חוזרת ומחזקת פרספקטיבת ניתוח המוכרת יחסית מתחום הכלכלה הפוליטית: הדגש ניתן לחוקים ולמוסדות הפוליטיים/חברתיים המסדירים את יחסי הכוח בין המדינה-המעסיקים והאיגודים המקצועיים, לצד דגש על יחסה של מדיניות התקצוב לתאגידים. לעומת סוסקי, בנדאלג' ממוקדת בכוח המעצב שיש ליסודות הלא-פורמליים, כגון התרבות והיחסים החברתיים, על ההתפתחות הכלכלית. במחקרים שהיא עורכת על השינויים המתחוללים בארצות מזרח אירופה, חוזרת בנדאלג' ומראה כי ליחסים החברתיים והתרבותיים יש השפעה מרחיקת לכת, למשל, על המידה שבה המשקיעים הזרים מגיעים למדינות שהנהגתן מעוניינת בהם. ההיבט הפורמלי הוא רק מרכיב אחד בתמונת יחסים מורכבת בהרבה. בנדאלג' מבהירה בעבודתה כי הסוציולוגיה הכלכלית אינה זרה לעבודתן של סוציולוגיות פמיניסטיות, ואכן, ניתן להדגים ולומר כי חוקרת הרווחה הפמיניסטית ג'וליה או'קונור (1998) הציגה ניתוח המתייחס גם הוא למאזן הכוח בין המפלגות, האיגודים והלחצים המבניים בשימוש שעשתה במושג מבנה ההזדמנויות לפעולה פוליטית, שבאמצעותו ניתחה את התנאים שבהם הפמיניסטיות מצליחות לקדם מדיניות ציבורית שתטיב עם נשים.

סוציולוגיה פמיניסטית וחקר המדיניות הציבורית

כפי שטענתי קודם, הסוציולוגיה הפמיניסטית מבקרת את הסוציולוגיה הכלכלית על התעלמותה מסדר היום שעיצבו הפמיניסטיות לדיון במדיניות הציבורית. החוקרות הפמיניסטיות אנגלנד ופולברה (England and Folbre, 2005) סבורות, שהסוציולוגיה הכלכלית מדלגת, או מתעלמת מהיבטים שונים של חייהן של הנשים. בוטה במיוחד היא ההתעלמות מהמשמעויות הכלכליות של התחום הפרטי: יחסים זוגיים, חלוקת העבודה, גידול ילדים וגירושין. בנוסף, הן מבקרות את ההתעלמות השיטתית מההסדרה המדינתית של תחום **מקצועות הטיפול**, שלגביו ממשיכה להתקיים הדואליות בין עבודה בשכר לעבודה ללא שכר ולגביו ממשיכה להתקיים התופעה שהן מכנות "הקנס על הטיפול" (The caring penalty). במילים אחרות, הן חוזרות ומחזקות את הממצא האמפירי העולה ממחקרים השוואתיים במדינות רבות, הממחישים כי נשים במקצועות הטיפול משתכרות שכר נמוך בהרבה מזה שהיו משתכרות לו היו מועסקות בתחום שאינו מוגדר "נשי". תחום שירותי הטיפול ממשיך למשוך את תשומת לבן של החוקרות והן עוסקות בדיון חשוב, שעניינו אילו מיומנויות זוכות להכרה בעבודת הטיפול הנשית ואילו לאו. בטיעוניהן הן מבהירות את אופיו של החוזה המגדיר את יחסי הטיפול כיחסים המבוססים ב-זמנית על רגש חיובי ועל עבודה שלעתים היא מתישה. לדעתן ההבדל בין חוזה מגדרי של טיפול לבין חוזה משפטי אחר הוא במחויבות ארוכת הטווח הנוצרת ביחסי טיפול. מחויבות כזו היא כמובן מנוגדת לנטייה העכשווית של מדינות למסחר חוזי טיפול ולקטוע את רצף העבודה של נשים במשרות טיפול. פולברה ואנגלנד ביקורתיות כלפי החשדנות שנוקטים מעצבי מדיניות התקצוב בנוגע לאפשרות שהשקעה גדולה יותר במקצועות הטיפול תביא עמה איכות גבוהה יותר של שירותים. בה-בעת הן מזהות תבנית של "אסירות אהבה" בקרב נשים שעיסוקן בטיפול, ושרצונן לשמר משרה מסוימת כשהן נקשרות למטופליהן, כובל אותן ואינו מאפשר להן לשאת ולתת על שכרן. כך או כך, ברור שהציפייה התרבותית לקבל עבודת טיפול מנשים בחינם, מאהבה, ממשיכה לייצר לגיטימציה להפחתת המשאבים המושקעים בתגמול הנשים העוסקות בטיפול ובשמירה על רמה גבוהה של איכות השירות.

היבט חשוב נוסף בחקר המדיניות הציבורית ואי-שוויון, המעסיק את הסוציולוגיה הפמיניסטית העכשווית, מתנסח בתיאוריה של **מיקומי השוליים המוצלבים** (Intersectionality). בספרה *Class questions* מסבירה ג'ון אקר (Joan Acker) (2006) שהקפיטליזם הוא תמיד ממוגדר ומוגזע – במובן של ההתרחבות המתמדת של ניצול כלכלי של אי-השוויון המגדרי והבין-גזעי/אתנו-לאומי – בפעולותיו ובתוצרי המדיניות שלו. בהקשר זה היא סבורה כי על המחקר הפמיניסטי של מדיניות ציבורית בתקופה הניאו-ליברלית להתמקד תמיד בגלובליזציה הכלכלית. בדרך זו מניחה אקר את היסודות לחשיבה פמיניסטית שיש בה דיון בהסכמי הסחר ובהשלכותיהם. קבוצת חוקרים קנדית (Wallace et.al, 2009) יישמה לאחרונה את טיעוניה של אקר לדיון בהסדרי העסקה פוגעניים, והראתה באמצעותם איך רובד המקרו שבו פועלים גופי הגלובליזציה הכלכלית מתלכד עם רובד המיקרו שבו קטגוריות ספציפיות של נשים מוצאות את עצמן מודרות ממשורות שבהן מוקנית להן הגנה. מנקודת מבטם, התיאוריה של מיקומי השוליים המוצלבים חושפת את האפיונים החברתיים של אלו החשופים לסיכונים ההעסקה הפוגענית; חושפת את האינטראקציה בין חיי העבודה לבין טיפול בשכר וטיפול שלא בשכר של אלו השותפים למשקי בית המתקיימים מול ההעברה הבין-דורית של הון חומרי, חברתי ותרבותי והעברה בין-דורית של חסכים וחסרים; ובנוסף, חושפת בה-בעת את רובד המדיניות הציבורית ותמיכתה או העדר תמיכה כזו בשוקי העבודה ובמשקי הבית ברמה הלאומית, האזורית והמקומית.

שלושת הרבדים של עבודה, משפחה ומדיניות מתלכדים על הרצף שבין תקופות תעסוקה ותקופות אבטלה. עבודתם מדגישה במיוחד את המרכזיות של הניתוח של המדיניות הציבורית בתחומי האבטלה והעוני לדיון בסיכוייהם של ילדים עם אמהות שמפרנסות בעוני, לגדול בעוני ולהיות מועסקים במשרות פוגעניות כבוגרים. טיעונה החשוב של קבוצת החוקרים הזו הוא שהתיאוריה של טיעוני השוליים המוצלבים מחייבת התייחסות להקשר שבו מעוצבת המדיניות הציבורית. לאור הטיעונים החשובים האלו, נשאלת השאלה – היכן כיום ניתן לראות ולזהות בסוציולוגיה הפמיניסטית, שעוסקת במדיניות ציבורית, התקרבות למוקדי העניין של הסוציולוגיה הכלכלית? שדה אחד שבו השדות האלו מתקרבים זה לזה הוא שדה ההטמעה של חשיבה פמיניסטית בביקורת המדיניות הציבורית. אציג אותו להלן.

הטמעת חשיבה מגדרית: Gender Mainstreaming

ג'נדר מיינסטרימינג (Gender Mainstreaming) היא פרקטיקה, המפעילה עדשה מגדרית על המדיניות הציבורית, הנראית ניטרלית מבחינה מגדרית. ניתן להבחין בשתי משמעויות מרכזיות ל"עדשה המגדרית": האחת ממוקדת בתקצוב ובהקצאת כספים דיפרנציאלית לגברים ונשים; השנייה ממוקדת בייצוג ובדיון המתמשך בשאלה כמה נשים מכהנות באילו תפקידים. כדרך פעולה, הטמעת חשיבה מגדרית, ג'נדר מיינסטרימינג, מכוונת לשיפור האפקטיביות של המדיניות הציבורית הננקטת בהקשרים שונים, כך שגם נשים ייהנו ממנה. זאת באמצעות חיזוק נראותן של הנחות ממגדרות כהנחות משני סוגים: עם הסוג הראשון נמנות הנחות המשעתקות את אפיוניהם של הנשים והגברים כהופכיים, יציבים וקוטביים; עם הסוג השני נמנות הנחות על שוויוניות מגדרית או ניטרליות מגדרית. הטענה של פמיניסטיות הרואות בג'נדר מיינסטרימינג כלי פעולה יעיל, היא שלהנחות ממגדרות מסוגים אלו עלולות להיות השלכות המפחיתות את האפקטיביות של תהליכים ותוצרים של המדיניות הציבורית, מנקודת מבטן של הנשים. לפיכך, חשוב להפעיל חשיבה מגדרית כבר בשלבי התכנון של היבטיה השונים של המדיניות, אבל לא פחות מכך גם בדוחות ההערכה הנכתבים עליה.

דא עקא, שמנקודת מבט של התיאוריה של מיקומי שוליים מוצלבים שהוצגה לעיל, אי-שוויון מגדרי אינו מתקיים במנותק מממדי אי-שוויון אחרים כמו אתנו-לאומיות, מעמד, נטייה מינית, הגוף היכול והשלם ועוד. האם פמיניסטיות העוסקות בג'נדר מיינסטרימינג צריכות להתעלם מהחיבורים המוצלבים בין אי-שוויון מגדרי לבין אי-שוויון בממדים אחרים? פמיניסטיות רבות סבורות כיום שלא ניתן לנתק ביניהם, ומעמידות את פרקטיקת הג'נדר מיינסטרימינג מול האתגר המורכב של ההתמודדות עם ההזנה ההדדית בין ממדי אי-שוויון בתביעותיהן מהמדיניות הציבורית. בעייתיות זו ממחישה את טענתה של סילביה וולבי (2005) שלפיה ג'נדר מיינסטרימינג מגלם מצד אחד, באופן פוטנציאלי, ידע שניזון מסוציולוגיה כלכלית. עם זאת, הטמעת החשיבה המגדרית חושפת לדעתה חמש דילמות פוטנציאליות ומחלוקות. לפיכך, באימוצה של מסגרת הג'נדר מיינסטרימינג כגישה בסוציולוגיה פמיניסטית עכשווית, טוענת סילביה וולבי (Walby, 2005), יש לנסח התייחסות לחמשת הדילמות. כיוון שאלו קשיים המבליטים את החיבור בין סוציולוגיה פמיניסטית לפעולה פוליטית כזו, אני מציגה אותם כאן בפרוט יחסי:

א. שינוי או תיקון מדיניות

הקושי הראשון נוגע בשאלה כיצד להתייחס למתח בין שני הדגשים: האחד הוא הדגש על "קידום אג'נדה של שוויון מגדרי". כאשר הנשים מאמצות דגש כזה הן מכוונות להשפעה משמעותית על מקבלי ההחלטות כך שאלו יפעלו ליישום מדיניות חדשה (המוצעת על-ידן) לקידום שוויון מגדרי. האחר הוא הדגש על רגישות מגדרית במדיניות קיימת. הדגש השני מציג גישה אינטגרטיבית יותר, המקדמת את התפיסה שעל-פיה רגישות מגדרית, כזו שתקדם את המדיניות הקיימת ואת מטרותיה, תהפוך אותה לאפקטיבית יותר באופנים התומכים בנשים.

מובן שהגישה השנייה משיגה פחות. עם זאת, יש בה יותר מקום לשיתופי פעולה בין הפמיניסטיות ונציגי הממסד, תוך דחיית הצורך לחשוף את הבנתן של פמיניסטיות לגבי האופן שבו פרקטיקות מוסדיות משעתקות את אי-השוויון ואת ההדרה של הנשים. המחקר שהוזכר למעלה על ארגונים שיישמו רגישות מגדרית ממחישה את הקושי הזה. הרגישות המגדרית במדיניות המוצעת על-ידי האיחוד האירופי גייסה את תמיכתם של ארגוני נשים, אבל בפועל לא היתה לאימוץ המדיניות הפנים-ארגונית כל השפעה על אי-השוויון (Healy, 2011).

כדי לפתור את המתח הזה מצביעה וולבי על גישה פמיניסטית הממוקדת במשא ומתן, ואשר על פיה מהלך ההטמעה של החשיבה המגדרית הוא בפועל מהלך של יצירת נורמות חדשות הנאבקות בדרכים המקובלות של חשיבה מוסדית; המטרה איננה לטעון ש"יעילות כלכלית", לדוגמה, או משמעת תקציבית, אינן מטרות חברתיות חשובות, אלא להבהיר את האופנים שבהם החשיבה העכשווית ביחס אליהן לוקה בחוסר איזון, ולפעול לקידום מערכת של מטרות ביניים ואיזונים. גישה כזו יכולה לדעתה לקדם בו-זמנית פעולות חדשניות ורגישות מגדרית בפרקטיקות הקיימות. כלומר, גישת המשא ומתן מציעה לעשות שימוש בשיתופי הפעולה הנוצרים במסגרת הגישה המתקנת על מנת לקדם גם שינויים במטרות ובאמצעים, תוך כדי חיזוק הרגישות המגדרית בהבנת סוגיות ספציפיות.

ב. איזה מודל של שוויון מגדרי? ממוקד בדמיון? בהבדל? או בשינוי?

הקושי השני מתייחס למודל השוויון כממוקד ב"דמיון" ופונה לחיזוק שוויון הזדמנויות והגנה מאפליה; ממוקד ב"הבדל" ופונה לתוכניות וצרכים ייחודיים לנשים; או - ממוקד בתהליכי ה"שינוי" ופונה לפעולה בתחום עידודם של השינויים. חשיבות ההכרעה בסוגיה הזו נוגעת לעובדה שהיא קשורה לתפיסה הרחבה יותר הנוגעת לגישה שבה אנו מחזיקות על הסדר המגדרי ומה הן ההנחות שלנו על הקשר בין תחומי מדיניות שונים: האם הם תלויים זה בזה מאוד ומחייבים שנחזיק במודל אחד בעקביות, או האם אנו מניחות שיש נפרדות בין התחומים, ואפשרות להחזיק בהנחת דמיון בתחומים מסוימים (למשל עבודה) והנחת הבדל (למשל טיפול) בתחומים אחרים. הגישה המובילה ביחס לג'נדר מיינסטרימינג באיחוד האירופי היא גישה המדגישה דמיון, תוך הדגשת הצורך לקבל ולהעריך באופן דומה את ההבדלים בין גברים ונשים במיקומים המובחנים שלהם בחברה. ההגדרה המצוטטת ביותר של הטמעת חשיבה מגדרית מאפשרת חיבור כזה, ומתנסחת כדלקמן: הארגון מחדש, השיפור, הפיתוח וההערכה של תהליכים רלוונטיים למדיניות הציבורית כך שפרספקטיבה של שוויון מגדרי משולבת על-ידי כל הפועלים לפיתוח המדיניות לתוך כל היבט של מדיניות בכל הרמות והשלבים.

כדי לטפל בדילמה הזו באופן המאפשר גמישות וקשב למה שמסתמן כאפשרי או חסום ברגע ספציפי, וולבי מצביעה על מודל פעולה להטמעת החשיבה המגדרית שקיימים בו שלושת הממדים של הבלדל, דמיון ושינוי. מודל זה מושתת על שלושה עקרונות של פעולה פמיניסטית, וכל אחד מהם מתאים להנחיית פעולה להטמעת חשיבה מגדרית:

- 1) ההתייחסות לאדם כשלם, במובן של נשיות וגבריות המתקיימות פוטנציאלית בכל אדם;
- 2) דמוקרטיה והשתתפות, במובן של דגש על חשיבותה של האזרחות הפעילה והמעורבות בתהליכים בקהילה ובמוסדות החברתיים השונים;
- 3) צדק והוגנות במובן האוניברסלי המושתת על יכולות וצרכים אנושיים.

ג. אי-שוויון מגדרי ואי-שוויון בממדים נוספים

בהיותה של הקטגוריה "נשים" מפוצלת על צירים שונים כגון מעמד, אתניות, הגוף השלם או הנכה ונטייה מינית, הדילמה השלישית עוסקת בצורך להכריע ביחס להשקעה בממדי אי-שוויון נוספים על חשבון הממד המגדרי, או ראייתה של השקעה בממדים אחרים כהתייחסות לממד המגדרי. התייחסות לנשים עניות היא דחיית העניין הפמיניסטי, או קידומו הדחוף ביותר? הגישה התיאורטית שערערה על הקטגוריה "מגדר" או "נשים" אינה יכולה לעזור לפתור את הדילמה כאן, כשמדובר במשא ומתן מול מעצבי המדיניות המושתת על תפיסת קיומן של קטגוריות אלו והרלוונטיות שלהן. מכיוון שכך, הדרך היחידה האפשרית היא המודעות לשימוש האינסטרומנטלי או המופשט בקטגוריה "נשים" או "מגדר", בהיותן מפולחות תמיד ומפוצלות מכדי להציג אפיון אחיד ביחס אליהן. לדעתה של וולבי, בהקשר של מורכבות הדיכויים המוצלבים, חשוב לנהל את הרטוריקה המקדמת מדיניות ציבורית באופן השם דגש על שיתופי פעולה עם ארגוני החברה האזרחית על זהויותיהם האתניות השונות, גם אם תוך זהירות מהאפשרות של עיוותי תפיסה בנוגע לסיבותיו של אי-השוויון. שיתוף הפעולה עם הקבוצות האלו והדיאלוג עמן חשוב כדי להתרחק מהמקום האינדיבידואליסטי, והמקום של פוליטיקת זהויות העלולה לעכב את האפשרות לפעול בחזית הג'נדר מיינסטרימינג.

ד. דמוקרטיזציה או מומחיות

הקושי הרביעי ביישום הטמעת חשיבה מגדרית הוא ניתוח היחסים בין שתי גישות מתחרות למשילות: "מומחיות" ו"דמוקרטיזציה". כלומר, המתח שבין השקפת ה"מומחיות", שעל פיה ג'נדר מיינסטרימינג הוא אמצעי אדמיניסטרטיבי לשימושם של מעצבי המדיניות ומבקריו, לעומת השקפה של "דמוקרטיזציה", שעל פיה מדובר בתהליך פוליטי מגביר דמוקרטיזציה, המכוון להשמעת קולותיהן של נשים מוחלשות בדיון על מדיניות הציבורית הנוגעת להן. באופן הנוגע לקבלת ההחלטות על אופיו של הג'נדר מיינסטרימינג עולה כאן השאלה – כיצד נכון לפעול? תוך התכוונות לשינוי עמדותיהם ופועלם של אדמיניסטרטורים המתמצאים בתחומים הנדונים, או תוך התכוונות ליצירת תהליכים שבהם מתנסח קולן וצרכיהן הייחודיים של נשים מקבוצות וקהילות מתווגות, שאינן יכולות להגיע לנתיבים אחרים להשמעת תביעותיהן? אחד המושגים המקודמים במידה הרבה ביותר, הן על ידי תומכות המודל של "המומחיות" והן על ידי אלו המפתחות מודלים המשלבים בין שני המוקדים, הוא מושג האחריותיות –

Accountability. יש פמיניסטיות הדורשות שמובילות תהליכי הג'נדר מיינסטרימינג יהיו אחריותיות ביחס לארגוני הנשים ולפעילות השטח; ישנן אחרות הטוענות שאחריותיות משמעותה הבטחת זרימת המידע בין רמת מעצבי המדיניות למקיימות עמם דיאלוג ולפמיניסטיות בשטח ובארגונים. טענתן היא שאין ג'נדר מיינסטרימינג ללא תמיכת השטח והאקטיביסטיות, ומבחינה זו זרימת המידע היא אחריותן הראשונה של הנשים המעורבות בתהליכי המשא ומתן מול מעצבי המדיניות.

ה. עולמקומיות – המתח בין הגלובלי והלוקלי, או היחסים בינינו לבין הגלובלי

הדילמה החמישית מתייחסת לקשר בין ג'נדר מיינסטרימינג וגלובליזציה – מה טיבם של המשטרים העולמיים המקדמים את שיח זכויות האדם והג'נדר מיינסטרימינג כחלק ממדיניות האיחוד האירופי וה-OECD? מה משמעות העובדה שג'נדר מיינסטרימינג לא התפתח באותה מידה בארצות שונות? מה זה אומר על יכולתן של מדינות לכפות מדיניות על מדינות אחרות? מי מרוויח ומי מפסיד מכפיית מדיניות של ג'נדר מיינסטרימינג שבאה מבחוץ? בנוסף, האם שיתוף פעולה עם ארגוני הגלובליזציה הוא חלק מתהליך ההזדככות שלהם, הבא להסתיר את המכאונות הכלכלית שלהן לנישול נשים מוחלשות מזכותן להגנה של איגודים מקצועיים, או האם שיתוף הפעולה אתם יכול להניע תהליכי שינוי מקומיים? באיזו מידה קידום הג'נדר מיינסטרימינג המקומי צריך להיות תלוי במה שכבר התקדם בחו"ל, ובאיזו מידה זה צריך להיות מנותק מתהליכים מקבילים בחו"ל?

הדילמה כאן מתייחסת לתפיסת היחסים בין המדינות המתפתחות, או מדינות שתלויות בהלוואות של מדינות חזקות מהן או מדינות שתלויות בגופי הגלובליזציה הכלכלית לדירוג האשראי שלהן, בשל תלותן במשקיעי חוץ, לבין ארצות-הברית, האיחוד האירופי וארגונים כמו ה-OECD. אילו ישויות פוליטיות לוקחות או מאמצות מדיניות ואילו ישויות מפתחות אותן? מה קורה למדיניות כשהיא עוברת ממקום למקום? היא נשארת דומה או מקבלת צורה היברידית של הקשר בין העולמי והמקומי? אסור לשכוח, טוענת וולבי, שג'נדר מיינסטרימינג זו פוליטיקה שנכפית על המדינות המתפתחות בידי המדינות המפותחות והנשים הפעילות בהן, ומבחינה זו יחסי הכוח בין המדינה והכוחות הפוליטיים סביבה הם מרכזיים בתמונה. קישור של מדיניות ל"תביעת" המוסדות העולמיים עשוי לחזק את הלגיטימציה שלה, ובה-בעת הוא עשוי לחזק את העוינות כלפיה, מנקודת המבט של התביעה להגנה על התרבות המקומית, בלי להתייחס להבדלים המקומיים בין מי שעשויים ליהנות מהמדיניות לבין מי שייפגעו ממנה. דילמה נוספת היא דילמת הסנקציות – אם נכון או לא נכון לדרוש מגופים עולמיים לנקוט סנקציות בהעדר היענות למדינות. לדוגמה, האם הפמיניסטיות המקומיות יצטרכו לתבוע מה-OECD לסלק את ישראל, כשיתברר שהגיעה שנת 2015 ומדינת ישראל טרם פעלה לקידום ג'נדר מיינסטרימינג? מה ייחשב לישראל קידום ג'נדר מיינסטרימינג – שינויים חקיקתיים או רק שינויים קלים בסדרי עדיפויות ושיתופי פעולה? כוונות? ביצוע או תוצאות? כעת שכבר ידוע שבמדינות רבות כל מה שנעשה הוא פשוט תרגום של קוד הג'נדר מיינסטרימינג, בלי לשנות שום דבר באופני הביצוע, נשאלת השאלה, האם אנו עוסקות פשוט במס שפתיים שהעולם הראשון משלם לנשים שלו? ונקודה אחרונה לחשיבה: בכל השנים שבהן נשים אירופיות מקדמות חשיבת ג'נדר מיינסטרימינג במוסדות המקומיים ושל האיחוד האירופי, ארצות-הברית נשארת אטומה לחלוטין ולא מאמצת ולו כזית מתוך כל

האפשרויות האלה למערך מדיניותה לשוויון מגדרי. מה זה אומר? זה אומר שחוקרות המיינסטרימינג בעולם מבקשות מאתנו להפסיק להתמקד רק בהיבט של שוויון כהשוואה בין גברים ונשים, ולחפש את קידום הידע שמגלם התייחסות לגלובליזציה, למוסדות הכלכליים ולהבדלים בין נשים.

כרסום בהישגי תנועת הנשים

הסדרת שוק העבודה באמצעות יצירת הזדמנויות, משא ומתן עם איגודים מקצועיים וחקיקה מקדמת שוויון, הבליטה במהלך שנות השבעים והשמונים את המשמעות הפוליטית של תנועת הנשים ואת תפקידה של המדינה בתמיכה בכניסתן של נשים לשוק העבודה וקידומן בתוכו (O'Connor et.al, 1999). הרפורמה בזכאות לקצבאות הרווחה בארצות הברית של שנת 1996, לצד הארגון מחדש של מדינות רווחה אחרות (Welfare Restructuring), אילצו סוציולוגיות פמיניסטיות של מדיניות ציבורית ומדיניות רווחה (Lister, 2004) להכיר בכרסום השיטתי בהישגי החקיקה והמדיניות שאפיינו את שנות השבעים והשמונים. סילביה וולבי (Walby, 2007) קושרת בין משטרי רווחה ומשטרי מגדר באמצעות הדגשת המשא ומתן של מדינות ספציפיות מול גופי הגלובליזציה הכלכלית. וולבי מראה כיצד, בהשפעת האיחוד האירופי, נחלשה הרלוונטיות של ההגנות שנתפסו כמעמדיות, והתחזקה הרלוונטיות של ההגנות שנתפסו כמגדריות. הדגש של וולבי על ההבדלים בין המדינות אינו מתוקף במחקרים שיטתיים, העוסקים בהשפעת האיחוד האירופי על הסרת ההגנה משוקי העבודה באירופה בפני תחרות בינלאומית, ומוצאים דווקא דמיון רב בין המדינות מבחינה זו (Thatcher, 2007). עם זאת, גם וולבי עצמה רואה את התהליך המאחד של התחזקותה של התלות הכלכלית של הנשים עם צמיחתן של צורות העסקה פוגעניות.

לפתיחת דיוני בתגובה הפמיניסטית לתהליכים האלו, ולהמחשת הרלוונטיות שלהם לחברה הישראלית, אציג שלושה מקרים של כרסום בהישגים פמיניסטיים: חקיקת 1992 בעניין הנשים החד-הוריות, כפי שהתכרסמה בחוק ההסדרים 2003 (Herbst & Benjamin, 2012); צמיחת צורות העסקה פוגעניות בעיסוקי הטיפול והשירות, כפי שהתרחשה כתוצאה מהכרסום במעמדן של ארגוני העובדות בעיסוקי השירות והטיפול ומניעת ההגנה של חוזים קיבוציים על נשים (Benjamin, 2011); ולבסוף, כרסום ההישג של מיסוד מחויבויות הטיפול של 'אם עובדת' לטובת התעלמות ממחויבויות הטיפול של הורים בכלל ואמהות בפרט בשגרות הפעולה של מקומות עבודה (Lavie & Benjamin, in progress), שהתבססה תוך כרסום הישג ההכרה בתרבות "האם העובדת". תרבות ארגונית מקומית זו לא התחלפה בתרבות ההורה המטפל העובד, אלא דרסה את מחויבויות הטיפול של אמהות והורים בכלל:

א. משפחות שבראשן מפרנסת יחידה: חקיקת 1992 לעומת חוק ההסדרים של 2002

בשנת 1992 התארגנה קבוצת ח"כיות פמיניסטיות ובהן יעל דיין, נעמי חזן ותמר גוז'נסקי, ובמהלך פוליטי מרשים קידמה מדיניות רווחה לתמיכה באמהות המפרנסות בעצמן את ילדיהן. מדיניות זו הצליחה להגיע להישגים מרשימים בצמצום העוני של משפחות שבראשן מפרנסת יחידה (סבירסקי ועמיתות, 2002). לפי הניתוח שהצגנו ענת הרבסט ואנוכי (Herbst & Benjamin, 2012), התבסס ההישג הפמיניסטי שגולם בחקיקה של 1992 על ברית בין הדוברות "שיח זכויות" לבין הדוברים "שיח מסכנות". כלומר, חברות הכנסת הפמיניסטיות, שהכירו בזכותן של נשים לבחור בני זוג ולקבל מהמדינה

הכרה בעבודת האימהות שלהן, הצליחו לכרות ברית עם חברי כנסת שלא הכירו בזכויות האלו. עמדותיהם של אלו האחרונים נותרו בעמדה הראשונית, שאפיינה בישראל את היחס לאמהות יחידות מפרנסות: הן מסכנות ולכן יש לרחם עליהן ולתרום להן מעט. בהקשר של הדאגה ל"מסכנות" אפשרה העלייה ממדינות חבר העמים את צמיחתו של שיח ביניים שלישי, "שיח ציוני", שהכיר בפועלן של אמהות למען ילדיהן כפעולה ציונית. ברית זו אפשרה לקדם את החקיקה המתקדמת, שפתחה פתח להגנה על אפשרותן של נשים לפרנס את ילדיהן בעזרת המדינה.

ב-2002 החל להתנסח חוק ההסדרים,¹ שתכליתו היתה אימוץ של המדיניות לשילוב הורים יחידים בשוק העבודה בישראל, כאמצעי לצמצום תלותם בקצבאות. מדיניות זו, המכונה גם רפורמת ה-Welfare To Work, אומצה תחילה בארצות-הברית ב-1996, ודררה אלפי אמהות מפרנסות לחיי עוני, מחסור והשפלה. ברור, כי תכליתו של הסעיף הרלוונטי בחוק ההסדרים היתה כרסום בהישג הפמיניסטי לטובת הפחתה כביכול של עלויות הטיפול באוכלוסיית הנשים התלויות בקצבאות. לקראת ההצבעה על חוק ההסדרים של 2003, בנובמבר 2002, הגיעה ברברה סבירסקי, מובילת גישת ה"ג'נדר מיינסטרימינג"² התקציבי בארץ, לוועדה למעמד האישה. סבירסקי הסבירה את האופי ההרסני של הסעיף בחוק ההסדרים ואת היקף הפגיעה הדרמטית בנשים ובזכויותיהן לפרנס את ילדיהן בכבוד. על פי פרוטוקול אותה הישיבה, חברות הכנסת הבינו היטב את העומד להתרחש. הניתוח במאמרנו (Herbst & Benjamin, 2012) מראה, כי למרות מודעות זו, תנועת הנשים וחברות הכנסת בראשה לא הצליחו לאמץ את משמעות דבריה של סבירסקי ובייחוד לא פעלו לשחזור ההישג של אותה ברית, שאפשרה את ההישג ב-1992. הדוברות בדיון בכנסת על חוק ההסדרים נותרו ב"שיח המסכנות" או בשיח הזכויות, אבל לא עשו שימוש במנוף השכנוע של 1992 - השיח השלישי, הציוני - ולפיכך לא הצליחו לגייס בעלי ברית להתנגדות לתיקון בחוק ההסדרים.

ב. כרסום ההישג הפמיניסטי של חוזים קיבוציים בעיסוקי הטיפול והשירות

בשנת 1980 עמד שיעור העובדים והעובדות בישראל, שזכו להגנתו של חוזה קיבוצי על 85 אחוז. למרות העובדה שמדינת הרווחה היתה אז (ומנקודת המבט של שירותיה, גם מאז) המעסיקה הגדולה ביותר של נשים, ולמרות שפעולת האיגודים המקצועיים במגזר הציבורי היתה חזקה במיוחד, מציאות זו של הגנה מקצועית על נשים עובדות לא נתפסה כהישג פמיניסטי. ההפך הוא הנכון: מחקריה של לינדה עפרוני על נשים המועסקות במגזר הציבורי הצביעו בתחילת שנות השמונים על הקיפוח הגדול בשכר ובתנאים נלווים, קיפוח שהתאפשר בחסות אותם חוזים קיבוציים. למרות הביקורת הזו, הסוציולוגית הכלכלית רות מילקמן (Milkman, 1992) הצביעה זה מכבר על החשיבות הפמיניסטית של התארגנות עובדות במקצועות השירות והטיפול, מעבר לסוגיית הקיפוח האמורה. איגודים מקצועיים של נשים, ואלו שהונהגו על ידי נשים, היו לכוחות חברתיים מרכזיים במאבקים פמיניסטיים שונים באירופה, בצפון אמריקה ובמקומות אחרים – תופעה שמילקמן מכנה Gender Politics. באופן זה הוכיחה הפעולה הפוליטית של האיגודים המקצועיים למען נשים לאורך השנים, שהביקורת הפמיניסטית המוכרת על

1 לניתוח מפורט של מהותו של חוק ההסדרים ככלי לשינוי המדיניות הציבורית בישראל ללא הליך דמוקרטי ובחסות תקנות שעת חרום, ראו קליין ונחמיאס, 1999.

2 GENDER MAINSTREAMING 2: גישה הקוראת להטמעת הראייה המגדרית, הלוקחת בחשבון את צרכיהם הנפרדים או המשותפים של נשים וגברים כחלק בלתי נפרד מהתכנון, היישום, הפיקוח וההערכה של תהליכים פוליטיים, כלכליים וחברתיים, ותוך בחינת השלכות המגדריות של אלה.

איגודים מקצועיים כחלק ממרקם הכוח הפטריארכלי, אין לה על מה להסתמך. יתר על כן, Cobble (1993) הראתה שהתחזקות מעמדן של הנשים בארגוני המגזר הציבורי הגדילה משמעותית את הפער בין שכרן של נשים מאורגנות לבין שכרן של נשים לא מאורגנות. בהיעדר ניתוח פמיניסטי שיכיר באיגודים מקצועיים כמכניזם מרכזי להגנה על זכויותיהן של נשים עובדות, נותרו האיגודים המקצועיים במגזר הציבורי ללא הגנתם של ארגוני הנשים. זאת ועוד, בהיעדר התנגדות, כורסמו דרמטית ההישגים שהיו לאיגודים המקצועיים בהגנה על נשים עובדות. במיוחד התכרסמה היכולת להגן על עובדות סוציאליות ומורות וכן על עובדות אדמיניסטרטיביות, סייעות בגנים ומטפלות בקשישים, שלא הצליחו להיות מועסקות על ידי המדינה והועברו לצורות ההעסקה החדשות, במסגרת הפרטת השירותים החברתיים. תהליך זה התרחש בישראל ונתקל בביקורת פמיניסטית מועטה מאוד. מדיניות רכש השירותים הממשלתית יצרה את המצב, שבו יכולה היתה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לדווח ב-2009 על נתונים המאפשרים לחשב את סכומי ההפסד לחודש שנגרם ברכש שירותים ל-41% מהעובדות בתחום החינוך; 61% מהעובדות בתחומי הבריאות והרווחה; 65% מתוך העובדות בתחומי הסיעוד והסיעות. הפסדים אלו נגרמו מכיוון שנשים אלו כבר אינן מועסקות על ידי המדינה באופן ישיר. האיגודים המקצועיים נחלשו עד כדי כך שרק 27% מהעובדים היום מוגנים בהסכם קיבוצי, והאחרים חשופים לפוגענותן של צורות ההעסקה החדשות. בדרך זו התחזקה גם המשרה המשנית על אפיוניה: העסקה חלקית בניגוד לרצונן של עובדות; העסקה שעתית המורידה את שכר העובדת אל מתחת למינימום; וזמניות המפחיתה את הביטחון התעסוקתי ואינה מאפשרת לאמהות להתחייב על הסדרי טיפול יציבים. תיאור שיטתי של התהליך שכרסם במעמדן של נשים עובדות בישראל, ואפשר את צמיחתם של הסדרי העסקה פוגעניים בעיסוקי השירות והטיפול במגזר הציבורי, כבר הוצג על ידי (Benjamin, 2011) וגם בדוח של מרכז אדווה (דגן-בוזגלו וחסון, 2011).

ג. כרסום ההישג הפמיניסטי של תקופת הישוב - האם העובדת

במאמרם על דפוסי ההעסקה של נשים וההשפעות ארוכות הטווח על שכרן, מצאו חיה שטייר ונוח לוין-אפשטיין (1999) ממצא מרתק לגבי הסדרת העבר של שוק העבודה. למרות כל הדימויים השליליים של ההעסקה החלקית בישראל, זכו נשים במשרות חלקיות תקניות ליציבות תעסוקתית ולהצבר שכר ותנאים במידה דומה למי שהיו מועסקות במשרה מלאה. ממצא זה אישר את טענתה של דפנה יזרעאלי, שהראתה כיצד תרבות "האם העובדת", שאותה כינתה The mommy Track (Izraeli, 1992), ואשר התבססה בישראל, אפשרה לנשים לתרום לפרנסת ביתם דווקא משום שגייסה את מוסדות שוק העבודה להכרה במשמעויות הטיפול הביתי. ואכן, היסודות שהניחו הפמיניסטיות של תקופת היישוב להכרה בייחודיות חייה של "התְּבַרָה", לצד המשך החקיקה המגוננת על נשים, היו להישגים פמיניסטיים רבי-חשיבות, שאפשרו לנשים בישראל להשתתף בשוק עבודה מוגן, שאף הבטיח את זכויותיהן הפנסיוניות. הישגים אלו נשחקו עד דק. במקום לתרגם כלגיטימציה להורות ולמחויבויות טיפול במקום העבודה, הם נתפסו כפטרנליזם החוסם קידום של נשים (ראו את טיעוני המפורט בעניין זה בתוך בנימין, 2006). כלומר, מנקודת מבט של שוויון מגדרי וזכותן של נשים לקידום ולביסוס דימוין כמסורות ומחויבות למקום העבודה, לא התאפשרה ההגנה על מדיניות "האם העובדת". באותו אופן, גם

הניצול לרעה של תקוותן של הנשים לעצמאות כלכלית באמצעות שוק העבודה, על ידי המדיניות הציבורית, נותר ללא ניתוח ביקורתי. לשיא הגיע הניצול לרעה של התביעה הפמיניסטית לשוויון בשוק העבודה בתוכניות "מרווחה לעבודה", שבהן היציאה לשוק העבודה כבר לא הוגדרה כאפשרות אלא כתביעה, המגדירה נאמנות ונורמטיביות אזרחית של נשים. כחלק מתהליך זה העצים עולם העבודה את אפשרות התבססותו על מודל של עובד כ"גבר", שאין לו מחויבויות טיפול. לצד מודל זה, הולכת המדינה ומצמצמת את יכולתן של מסגרות החינוך להתמודד עם צרכים מיוחדים של ילדים. האמהות נדרשות להתגייס ולתחזק את עמידתן של ילדים במערכת ובטיפולים שהיא תובעת. האמהות חוזרות למצב הבלתי אפשרי, שבו נשים נתבעות להתמסרות מוחלטת לעיסוקים בשכר, לצד התמסרות מוחלטת לטיפול האימהי מול מסגרות החינוך ובכלל. בהיעדר התארגנות פוליטית וביקורתית, שתצא להגנת השילוב של חיי העבודה וההורות, הופקרו צרכיהם של ההורים. וכך, בתוך דחיקת סוגיית ההורות מהמאבקים הפמיניסטיים, לא נוצרה מדיניות שתאפשר לקיים מחויבות לעולם העבודה לצד טיפול בתלויים במעגלים המשפחתיים והקהילתיים. בדרך זו נמחק בשוק העסקי ההישג של שמונה שעות עבודה כמעט לחלוטין. נשים המנסות לעבוד במסגרת זו, נתפסות כמי שעובדות בחצי משרה בלבד. הכרוסום הזה יצר קיטוב קיצוני בין הנשים: במשרה מלאה, על ההפרשה לפנסיה המגולמת בה, יכולה להחזיק מעתה רק מי שיכולה להשיג עזרה בתשלום או תמיכה יציבה של המשפחה המורחבת; אחרות נותרות חשופות למשרות חלקיות ופוגעניות המבטיחות תעסוקת עוני, ובמיוחד עוני בגיל השלישי, בשל הקושי לצבור רציפות תעסוקתית במצב של קיטועים חוזרים. לצד קיטוב זה, מסגרות הטיפול – מעונות היום, הגנים ובתי הספר – לא נדרשו להתעדכן ולשנות את שגרת הפעולה שלהם כך שתעסוקתן של נשים תילקח בחשבון. משימת התמיכה בהורים העובדים לא אומצה ומסגרות אלו ממשיכות לקיים את תרבות ה-"נקרא לאמא" כשיש בעיה עם הילד. מחקר שבוצע לאחרונה (Lavie & Benjamin, in progress) מראה, כי תוצרים אלו של הכרוסום במעמדה המוגן של האם העובדת, יוצרים בפועל חסמים שאינם מאפשרים לאמהות יחידות מפרנסות לשמור על מקומות העבודה שלהן. מערך הלחצים עליהן, שמיוצר ביחסיהן מול מסגרות הטיפול מחד גיסא, ומקומות העבודה מאידך גיסא, קוטע את יכולתן להתמסר למשרות ראויות.

המסגרת לניתוח שלושת מקרי הכרוסום בהישגים פמיניסטיים

בחלק זה של המאמר רצוני לבחון את שלושת המקרים לאור השאלה, איזו משלוש הגישות – ג'נדר מיינסטרימינג, סוציולוגיה כלכלית, או גישה שלישית שתמזג בין שתי הגישות – יכולה לעזור להבין את הכרוסום של הניאו-ליברליזם בהישגים הפמיניסטיים? אני מלווה את השאלה הזו בשתי שאלות משנה:

- 1) באיזו מידה ג'נדר מיינסטרימינג מגלם השוואה להישגי העבר?
- 2) איזו התנגדות פוליטית לכרוסום בהישגים ג'נדר מיינסטרימינג מאפשר?

בהעלאת שאלות אלו מטרתי היא לחזק את ההבנה של פמיניסטיות חוקרות מגדר בישראל, שיישום של ג'נדר מיינסטרימינג שמנתק את עצמו מסוציולוגיה כלכלית עלול לגייס את הסוציולוגיה הפמיניסטית המקומית לעמדה לא ביקורתית כלפי הכרסום בהישגיה של תנועת הנשים.

ניתוח הכרסום בתמיכה במפרנסות יחידות

את פעולת הכרסום בהישג התמיכה החברתית במפרנסות יחידות ביצעה המנהיגות הכלכלית בישראל באמצעות חוק ההסדרים. חוק ההסדרים והיכולת שלו לשנות את המדיניות לא זכה עדיין לניתוח פמיניסטי. גם אם ארגוני נשים הבינו כבר בסוף 2002 את ההשלכות הקשות של השימוש בכלי של חוק ההסדרים והצטרפו למאבק שהובילה ויקי קנפו ב-2003, טרם הוצג ניתוח שיבהיר את תפקידו של חוק ההסדרים כמכשיר להגדלת אי-השוויון בין גברים ונשים, ובייחוד תפקידו בהדגשת התלות הכלכלית של הנשים בתגמולים הנמוכים שהנשים יכולות לחלץ משוק העבודה בתפקידי שירות וטיפול. יש להודות שניתוחי ג'נדר מיינסטרימינג המפעילים עדשה מגדרית על שוק העבודה, בוחנים רק לעתים רחוקות את המתרחש בתחומים אלו של שוק העבודה, ואת העוני של הנשים המועסקות בהם. בנוסף, רק לעתים רחוקות ניתוחים כאלה תוקפים את הזלזול והפחתת הערך המאפיינים את הערכת המיומנויות המקצועיות בתחומים אלו. בנוסף, בישראל טרם הוצג ניתוח שיטתי של קנס הטיפול (care penalty), שהוא סכומי הכסף שנשים מפסידות כשהן נכנסות לעיסוקי השירות והטיפול, בהשוואה לסכומים שהיו מרוויחות לו היו מועסקות בתחומים אחרים עם אותו מערך מיומנויות. עדנה בונאקיץ' ושותפיה (Bonachic et al., 2008) מגדירה את התהליך הזה הגזעה (racialization). זאת, משום שבפועל, הסרת ההגנה מנשים עניות היא הסרת ההגנה מהן כמועסקות – הפיכתן לנשים התלויות לפרנסתן במשרות רעות (קלברג 2011, Kalleberg) – כלומר, במשרות באיכות נמוכה. תלות זו מותירה אותן לא מוגנות מפרקטיקות פוגעניות של מעסיקים. ללא גישה המוזנת על ידי הסוציולוגיה הכלכלית וההתענינות שלה ברשתות שבין מנגנונים מדינתיים ותאגידיים, או גורמים מכאוני רווחיות אחרים, לא הצליחה הסוציולוגיה הפמיניסטית המקומית לבקר את שינויי המדיניות בשוק העבודה, למשל, בתחומים שבהם ישראל ומדינות אחרות צמצמו את מחויבותן להכשרות מקצועיות וליציבות תעסוקתית. יתרה מזאת, בהיעדר ביקורת פמיניסטית חדה שתבהיר את הקשר בין תוכניות "מרווחה לעבודה" (Welfare to Work) לבין הרחבת אי-השוויון בין נשים לגברים, הצטרפו ארגוני הנשים עצמם למעגל מקבלי התקציבים לביצוע הכשרות ותמיכה בכניסת נשים לשוק העבודה, כולל למשרות פוגעניות שאין בהן הגנה של איגוד מקצועי.

וכך, ללא ראייה סוציולוגית-כלכלית מעמיקה, המדיניות הכלכלית, ובייחוד השינויים הכלכליים, לא התנסחו עדיין כסוגיה פמיניסטית, והם נהנים מהספק עד כדי ביסוס התפיסה שעידוד יציאתן של נשים לעבודה, גם להעסקה פוגענית, היא עידוד עצמאות נשים. הג'נדר מיינסטרימינג שהפעילה בניתוחיה ברברה סבירסקי כבר ב-2002 לקראת חוק ההסדרים המדובר, נותר בלי שיעשה בו שימוש פוליטי; בלי שההגנה על העובדות תיראה רלוונטית בשיח הציבורי, ובלי שיניע אסטרטגיה לבניית ברית שחשיבותה והכרחיותה היתה מתבארת בהפעלת ניתוח של סוציולוגיה כלכלית. השתקת הביקורת המגדרית על חוק ההסדרים בשיח הציבורי ובדין הסוציולוגי, יצרה מצב שבו גם כיום אין ביקורת על המדיניות המופעלת כלפי נשים מפרנסות בביטוח הלאומי. במיוחד צורם העדרה של ביקורת על סירוב המדינה להבטיח את המשך קצבת הבטחת ההכנסה לשנה או שנתיים, גם למי שהצטרפה למעגל העבודה ו/או הגדילה את הכנסתה. הנקודה החשובה היא שבהיעדר ביקורת, ארגוני הנשים מגלים שהביטוח הלאומי שם לאל את הישגיהם בנוגע לנשים יחידות. כך לדוגמה, אישה

שנעזרה והגיעה לאפשרות להשתכר שכר משרה מלאה, מוצאת את עצמה מנושלת מזכאות לתמיכה במסגרת הטיפול בילדיה.

ניתוח הכרוסום בהישגי האיגודים המקצועיים

לביקורת של הג'נדר מיינסטרימינג בנושא צמיחת ההעסקה הפוגענית וחוסר היכולת להגן על זכותן של נשים להעסקה ישירה והוגנת, שיש בה תנאי העסקה הולמים, יש מגבלה מסוימת. שכן, השירות הממשלתי, חוק חובת המכרזים, הפעלת שירותים במסגרת שיתופי פעולה בין גופים ממשלתיים, מלכ"רים וגופים עסקיים, אינם מנוסחים באופן מגדרי. ג'נדר מיינסטרימינג בהקשר של שירותים ציבוריים וחברתיים מחייב בחינה קצרת וארוכת טווח של מפרטים, מכרזים וניהול החוזים מנקודת מבט של תנאי העסקה של מועסקי השירותים; ההרכב המגדרי של המועסקים; הכרה במיומנות לעומת deskilling המתרחשת בהקשרים אלו; וגם איכות השירות לגבי הנשים התלויות בו ותנאי הבטיחות וההגנה על הנשים העובדות ומשתמשות בשירות. כל אלו הן בחינות שאינן מגולמות עד כה בתפיסת הג'נדר מיינסטרימינג שממוקדת בשוויון ובייצוג. לעומת זאת הסוציולוגיה הכלכלית מעמידה ארגז כלים מרשים לבחינה של ה-New Public Management כדיסציפלינת הניהול הדומיננטית של התקופה הנוכחית, שסביבה מתארגנים היחסים בין כלכלנים, חשבים ואדמיניסטרטורים ברשויות המדינה השונות; הרשתות בין ספקי השירותים וועדות רכש המכוונות להגמשת ההעסקה על חשבון זכותן של הנשים לשכר הוגן להכרה במיומנותן, ולתנאי העסקה ראויים. ללא קול פמיניסטי שיחקור את השדות האלה ויחשוף בקול גדול את האופי האנטי-פמיניסטי של השיטה, ילך ויתעצם הכרוסום במעמדן של נשים עובדות, בייחוד של המועסקות בהסדרי העסקה לא ישירים, המבוססים על שכר שעתי. הבנה פמיניסטית השואבת מסוציולוגיה כלכלית תוכל לזהות את הקשר בין שיטות ההעסקה הפוגעניות לבין המאמץ המוסדי להחלשת האיגודים המקצועיים וההגנות (המוגבלות אמנם) שהם מספקים לעובדות בעיסוקי השירות והטיפול, ולחזק את הבנת הקשר בין פעולה פמיניסטית בשוק העבודה לבין התאגדות מקצועית. זאת גם אם יש צורך בהקמת איגודים חדשים, המתרחקים מצורות פעולה של האיגודים הממוסדים שכבר זכו לביקורת רבה.

ניתוח הכרוסום בהישג של 'אם עובדת' ושמונה שעות עבודה

במסגרת השוואתית שמתבססת על ג'נדר מיינסטרימינג, ניתן להציג ניתוח מוגבל יחסית על תהליך הכרוסום ואפשרויות השיקום של מסגרת יום העבודה כמתוחמת ל-8 שעות. קשה לבחון באמצעותה את הפגיעה בביטחון התעסוקתי ואת שיקומו הדרוש לנשים עובדות ולהורים עובדים בכלל; ובייחוד היא אינה מאפשרת להכיר בשחיקה המוחלטת שחלה בהכרה בזכותן של נשים לפרנס את ילדיהן על בסיס נוכחות בבית, גם במצבים שבהם הנוכחות הזו חיונית להישגי הילדים בבית הספר. לעומת זאת, הכלים שמעמידה הסוציולוגיה הכלכלית, הממוקדים במאבק הכוחות הפוליטי כעומד מאחורי השינויים, מבארים יותר את דרכי הפעולה הנדרשות: מאבק נגד הלגיטימיות של רשת הארגונים הכלכליים המכוונת רווחיות ולא מכירה באנושיות המכוונת טיפול. מובן שחשיבה כזו מסתכנת גם בפילוג תנועת הנשים, שכן כחמישית מהנשים המועסקות במדינת ישראל הן בעלות תפקידים בכירים ושכרן עולה על השכר הממוצע במשק, וכמה מהן עושות חיל בתוך אותה רשת תאגידית, שהמחויבות להגנה על רווחיותה היא המסכנת את האפשרות לקדם מדיניות התומכת במועסקות בתחומי השירות והטיפול. פתרונות לפיצול מעמדי זה בדיכוי המגדרי, רצוי שיידונו בשיח הציבורי.

סיכום

במאמר זה דנתי בניאו-ליברליזם במשמעותו כהפרטה, וכמעבר מאחריות מדינתית לשירותים הציבוריים והחברתיים אל רכש שירותים, וכמדיניות תקצוב ורווחה שמרוקנת מתוכן הישגים פוליטיים פמיניסטיים. בדיוני בשלושה תהליכים מכרסמי הישגים פמיניסטיים קידמתי את הטענה כי בהקשר הישראלי, הסוציולוגיה הפמיניסטית אינה מיישמת די את התובנות והכלים שהעלו חוקרי הסוציולוגיה הכלכלית. ניתחתי את שלושת המקרים לאור השאלה איזו גישה, ג'נדר מיינסטרימינג או סוציולוגיה כלכלית, יכולה לעזור להבין את כרסומו של הניאו-ליברליזם בהישגים הפמיניסטיים, ולוויית את השאלה הזו בשתי תת-שאלות: באיזו מידה ג'נדר מיינסטרימינג מגלם השוואה להישגי העבר? איזו התנגדות פוליטית לכרסום בהישגים מאפשר ג'נדר מיינסטרימינג? אני מייחסת חשיבות רבה לשאלות האלו, משום שתהליך הכרסום לא נעצר. הוא מתקדם בשיטתיות באופנים שונים. התקדמות כזו של הכרסום ראינו לאחרונה במאבק למען מפעל ההסעדה כעוגן מרכזי של תוכנית יום חינוך ארוך. דוח מבקר המדינה על מפעל ההזנה, שהתפרסם במרץ 2009, נפרש על פני 54 עמודים והציג תמונה עגומה מאוד לגבי מפעל ההזנה: מפעל ההזנה הוחל רק על 60 אחוז מהרשויות שמופעל בהן יום חינוך ארוך, למרות החוק שקבע כי יוחל על כולן, וברשויות שבהן הופעל, הוא פועל בצורה חלקית בלבד. לעתים הוחל במפעל ההזנה רק באמצע שנת הלימודים ולעתים רק על חלק מבתי הספר שיש בהם יום לימודים ארוך. בחלק מבתי הספר וחלק מהכיתות שהשתתפו במפעל, רק כמה מהילדים קיבלו ארוחת צהריים. המכשלה המרכזית, על פי הדוח, בהוצאתו לפועל של מפעל ההזנה, היא הציפייה כי ימומן על ידי ההורים. בנוסף, מצא המבקר כי הליכי הפיקוח והבקרה על ההיבטים התזונתיים והתברואתיים של מפעל ההזנה אינם נאותים, ונמצאו ליקויים חמורים בתפקודם של משרד הבריאות ומשרד החינוך בכל הקשור לתפעולו. בדרך זו, אני טוענת, נשחק גם ההישג הפמיניסטי של המאבק למען האפשרות של הנשים למצות את הפוטנציאל שלהן בשוק העבודה, כשילדיהן מקבלים ארוחה חמה בבית הספר. המכשלה האדמיניסטרטיבית הזו, כמו שלושת תהליכי הכרסום שניתחתי כאן, מתאפשרת כחלק משיטת הפעולה האדמיניסטרטיבית הכלכלית המכוונת להפחתת עלויות על שירותים חברתיים, וצמצום העלויות שהישגי המאבקים שלנו גורמים לקופה הציבורית.

בהעלאת השאלות שהעמדתי כאן, מטרתו היתה לחזק את ההבנה של הפמיניסטיות חוקרות המגדר בישראל, שיישום ג'נדר מיינסטרימינג ללא חשיבה סוציולוגית-כלכלית עלול ללקות בחסר, כשאנינו מנתחות את האופן שבו מטופלים לאורך זמן שינויי המדיניות שאנחנו יוזמות ומקדמות. הראיתי כי תובנות הסוציולוגיה הכלכלית רלוונטיות לשיקום ההישגים שחוסלו, משום שהן מצביעות על התהליכיות ועל יחסי הגומלין בין השחקנים השונים, ובמיוחד בין המייבאים את הלוגיקה הניאו-ליברלית בלשונם, של ממן ורוזנהק (2008), לבין המנסים לקדם מדיניות מחויבת ל-care בתוך הבית ומחוצה לו. למה, אם כך, קל יותר לסוציולוגיה הפמיניסטית לאמץ ג'נדר מיינסטרימינג ולא סוציולוגיה כלכלית? דעתי היא שהיאחזות בשיח שוויוני על זכויות היא בעייתית, או כפי שמנסחת זאת פרנסס רדאי: זכויות יכולות להבטיח רק מינימום. כוחות חברתיים שמנהלים מאבקים אסטרטגיים ארוכי טווח, כגון קואליציות בין תנועת הנשים וארגוני העובדים, כמו אלו הפועלות בקנדה, ניו זילנד ואוסטרליה – רק הן יכולות להבטיח יותר מינימום, ולעצור את תהליכי הכרסום. היאחזות בהשוואה בין גברים ונשים, ושפת השוויון המלווה אותה, מייצרת שיח המנכס קטגוריה פמיניסטית, אך מותיר את האופי הרדיקלי שלה מחוץ לתמונה (להסבר של דינמיקה זו של השיח הציבורי ראו Lazar, 2000). כחוקרות מגדר בישראל,

עלינו לחקור את מכלול התהליכים הפוליטיים והכלכליים שבאמצעותם נשחקים ההישגים הפמיניסטיים, ואת מכלול ההקשרים שבהם השיח הפמיניסטי עצמו מנוצל, באמצעות ניתוק בין המונח למשמעותיותו, לפגיעה בהישגיה של תנועת הנשים המקומית.

מקורות

- אליאב, ת., אנדבלד, מ., גוטליב, ד. וקצ'נובסקי, י. (2010). "מגמות באי-ציות לשכר מינימום – המקרה הישראלי", **בטחון סוציאלי**, 82, 11-46.
- בן בסט, א. ודהן, מ. (2006). **מאזן הכוחות בתהליך התקצוב**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בנימין, א. (2002). "הדואליות ביחסים בין המדינה לנשים בישראל: המקרה של נשים המועסקות דרך חברות כוח אדם במגזר הציבורי", **חברה ורווחה**, כ"ב (4) : 480-455.
- בנימין, א. (2006). "במורדות שוק העבודה: מסחור כח עבודה נשי בישראל", **תרבות דמוקרטית**, כרך 10(4): 98-66.
- ממן, ד. ורוזנהק, ז. (2008). "מנכחים את הגלובלי: בנק ישראל ופוליטיקת ההכרח של הניאו-ליברליזם", **סוציולוגיה ישראלית**, כרך י'(1), ע"מ 107-132.
- קליין, ע. ונחמיאס, ד. (1999). "חוק ההסדרים: בין כלכלה לפוליטיקה", **מחקר מדיניות** 17, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רם, א. (2004). "הפערים החדשים: קפיטליזם גלובלי, פוסט פורדיזם ואי-שוויון", עמודים 33-16 בתוך פילק, ד. ורם א. (עורכים) **שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- סבירסקי, ש., קראוס ו., קונור-אטיאס א. והרבסט ע. (2002). "אמהות חד-הוריות בישראל", **מידע על שיוויון**, 12 דצמבר, 1.
- שטייר, ח. ולוין-אפשטיין, נ. (1999). "דפוס התעסוקה של נשים: השפעות ארוכות-טווח על שכרן. **סוציולוגיה ישראלית**, א(2): 256-239.

Acker, J. (2006). *Class Questions: Feminist Answers*. Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.

Bandelj, N. (2009). *Economic Sociology of Work*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing Limited

Benjamin, O. (2011). "Gender Outcomes of Labor Market Policy in Israel", *Equality, diversity and inclusion*, 30(5): 394-408.

Bonacich, E., Alimahomed, S. and Wilson, B.J. (2008). "The Racialization of Global Labour", *American Behavioral Scientist*, 52: 342-355.

- Castelles, M. (1996). *The Rise of the Network Society*, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cobble, D.S. (1993). "Introduction: Remaking Unions for the New Majority" to her edited *Women and Unions: Forging a Partnership*, Ithaca, New York; ILR Press.
- England, P. and Folbre, N. (2005). "Gender and Economic Sociology". In N.J. Smelser and R. Swedberg (Eds.) *Handbook of Economic Sociology*, second edition, New York: Russell Sage Foundation, pp. 627-649.
- Galnoor, I., Rosenblum, H.D., Yaroni, A. (1998). "Creating New Public Management Reforms: Lessons from Israel", *Administration and Society*, 30(4): 393-420.
- Grimshaw, D., Willmott, H. and Rubbery, J. (2005). "Inter-Organizational Networks: Trust, power and the Employment Relationship", In M. Marchington, D. Grimshaw, J. Rubbery, and H. Willmott, H. (Eds.): *Fragmenting Work: Blurring Organizational Boundaries and Disordering Hierarchies*, Oxford: Oxford University Press. pp. 39-61.
- Healy, G. (2009). "Reflecting on researching Inequalities and Intersectionality". In: Özbilgin, M.F. (Ed) *Equality, Diversity and Inclusion at Work*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Inc, pp. 88-100
- Herbst, Anat and Orly Benjamin. (2012). "It was a Zionist Act: Feminist Politics of Single-Mother Policy Votes in Israel", *Women's Studies International Forum*, 35: 29-37.
- Izraeli, D.N. (1992). "Culture, Policy, and Women in Dual-Earner Families in Israel" In S. Lewis, D.N. Izraeli and H.M. Hootsmans (Eds.), *Dual-Earner Families: International Perspectives*, London: Sage. Pp. 19-46.
- Kantola J. (2010). "Shifting Institutional and Ideational Terrains: the Impact of Europeanisation and Neoliberalism on Women's Policy Agencies", *Policy and Politics*, 38(3): 353-68.
- Lavie E. and Benjamin, O. (In Progress). A Mother's Poverty Pendulum: Between Openings and Barriers on mothers' paths to breadwinning.
- Kalleberg, A. (2011). *Good Jobs, Bad Jobs: The Rise of Polarized and Precarious Employment Systems in the United States, 1970s-2000s*, New York: Russell Sage Foundation.
- Lister, R. (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity Press.
- Lazar, M.M. (2000). "Gender, discourse and semiotics: The politics of parenthood representations", *Discourse & Society*, 11 (3): 373-400.

- Milkman, R. (1992). "Union responses to Workforce Feminization in the U.S." in R. Mahon (Ed.) *The challenges of Restructuring: North American Labor Movements Respond*, Philadelphia, PA: Temple University Press, pp. 192-219.
- O'Connor, Julia S. (1998). "Employment equality strategies and their representation in the political process in Canada, 1970-1994". In C. Andrew & M. Tremblay (Eds.), *Women and political representation in Canada*, Ottawa: University of Ottawa Press, pp. 85-112.
- O'Connor, S.J., Orloff, A.S. and Shaver, S. (1999) *States, Markets, Families: Gender, Liberalization and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sassen, Saskia. (2006). *Territory, authority, rights: From medieval to global assemblages*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Thatcher, M. (2007). *Internationalization and Economic Institutions: Comparing the European Experience*, Oxford: Oxford University Press.
- Soskice, D. (1999). "Divergent production regimes: coordinated and uncoordinated market economies in the 1980s and 1990s". In: H. Kitschelt, P. Lange, G. Marks, and S.D., John (eds.) *Continuity and change in contemporary capitalism*. Cambridge studies in comparative politics. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 101-134.
- Walby, S. (2005). "Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice", *Social Politics*, 12(3): 321-343.
- Walby, S. (2007). "Introduction: Theorizing the Gendering of the knowledge Economy: Comparative Approaches". S. Walby, H. Gottfried, K. Gottschall and M. Osawa (Eds.), *Gendering the Knowledge Economy: Comparative Perspectives*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 3-50.
- Wallace, C., Mathieu, S. Prus, S. and Uchardesler, E. (2009). "Precarious Lives in the New Economy: Comparative Intersectional Analysis". In L. Vosko, M. Macdonald, and I. Campbell (Eds.) *Gender and the Contours of Precarious Employment*, New York: Routledge, pp. 240-255.